

Александар Врањеш*

Оригиналан научни рад
UDK 323(5-11:004.773:[316.776.4
DOI 10.7251/POL1305111V

ОДНОС ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА И ГРАЂАНСКЕ ПАРТИЦИПАЦИЈЕ НА ПРИМЈЕРУ “АРАПСКОГ ПРОЉЕЋА”

The Relationship between Social Networks and citizen Participation on the Example of the “Arab Spring”

Апстракт: Модерне револуције из арапског свијета отвориле су расправе широм планете о улози савремених информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у њиховом покретању, вођењу, координисању, итд. Одређени аутори отишли су и корак даље, дајући дигиталним технологијама скоро улогу демијурга новог свијета у којем равноправни саговорници на свим меридијанима одлучују о најважнијим сегментима свог живота, а ако нека недемократска власт одлучи да ту слободу сузбије, онда је довољно отићи на Интернет и кликом миша покренути револуцију. Циљ овог рада јесте да размотри узрочно-последичне везе у троуглу ИКТ - партиципација - демократија и да самим тим покуша детерминисати вриједност и улогу нових технологија у друштвеним процесима. Примјер “Арапског прољећа” је свакако најактуелнији посебно што отвара питање да ли би се револуције уопште десиле да није било Интернета, те овом раду може послужити као добра студија случаја.

Кључне ријечи: друштвене мреже, партиципација, Арапско прољеће, Цин Шарп

Abstract: Modern revolutions in the Arab world opened up discussions all over the planet, concerning the role of modern information and communication technologies (ICT) in their initiation, conduct, coordination, etc. Certain authors have gone a step further; almost giving the digital technologies a role of demiurge of the new world in which equal interlocutors in all meridians make decisions on the most important segments of their lives, and if a non-democratic government decides to curb the freedom it is enough to go online and start a revolution with a click of the mouse. The aim of this paper is to look at the cause and effect relationships in the ICT – participation – democracy triangle, and thus to try to determine the value

* Виши асистент комуниколошке групе предмета на Факултету политичких наука у Бањој Луци

and role of new technologies in social processes. The example of "Arab Spring" is certainly the most popular one, especially since it raises the question whether revolutions would happen at all if there was no Internet, which means that it can serve as a good case study for this paper.

Key words: *social networks, participation, Arab Spring, Gene Sharp*

У посљедњих неколико година објављен је велики број студија широм свијета о улози савремених информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у развоју глобалног друштва, демократије, грађанске партиципације, држава, итд., и ако бисмо све те студије груписали према основној тези, могли бисмо их поставити у медиоцентрични и социоцентрични оквир. Ови први на траговима технолошког детерминизма искористили су конкретне показатеље броја корисника мобилних телефона, Интернета, социјалних мрежа, блогова, и сл. у свијету, да би на основу тога закључили да су савремене ИКТ својеврстан *spiritus movens* друштвених промјена. Друга група аутора много суздржаније приступа улози дигиталних технологија у друштву и ближи су тези Никласа Лумана да су нови медији и комуницирање које посредством њих произилази, подређени политичким процесима и више служе као средство легитимације, а никако да су творци тих процеса. Заговорници медиоцентричних теза, од Иниса и Меклуана до данас стрпљиво су чекали моменат који би поткрепио њихове ставове, а посљедњих година "Арапско прољеће" се посматра као њихов крунски доказ о значајној улози савремених медија у друштвеним процесима. Полазна претпоставка заговорника снажне улоге Интернета у револуцијама у арапском свијету јесте да се посредством друштвених медија¹ оснажила грађанска партиципација од Туниса до Египта која је постала покретачка снага будућих преврата. Дакле, да бисмо што прецизније ушли у ову тему, неопходно је да се осврнемо на појам партиципације и врсте демократије која из тог појма произилази.

У својој расправи о концептима грађанске партиципације (2011) бриселски професор Нико Карпентијер (Nico Carpentier) истиче однос између појмова репрезентација и партиципација у теоријама демократије, објашњавајући да се стављањем акцента у дефиницијама на једну од ових категорија, детерминишу различити модели демократије. Као примјер узета је одредница политике Јозефа Шумпетера (Joseph Alois Schumpeter) као "привилегије одређених конкурентних елита", гдје Карпентијер истиче да је видно умањена политичка улога грађанства у корист репрезентације, док су на супротној страни у моделима као што су партиципативна или радикална демократија, грађанско учешће превазилази само периодично дјеловање приликом редовних избора, него подраз-

¹ Интернет апликације посредством којих се омогућава креирање и размјена садржаја које производе корисници али и интеракција између корисника, могу се класификовати као "друштвени медији" и у њих спадају друштвене мреже (Фејсбук, Твитер, Гугл плус, Френдстер, и сл.), блогови, Интернет форуми, портали, итд. (Taprial, Kanwar, 2012: 8).

умијева и континуирану улогу у политичким процесима, њихов стални значај приликом доношења одлука, итд. (Carpentier, 2011). Коријене партиципативне демократије Норман Бери проналази у Русоовој филозофији која претпоставља да се људи могу непосредно укључити у законодавни процес посредством дебата и дискусија, да би се што прецизније одредио јавни интерес (Бери, 2007: 362). Слаба тачка овог гледишта, као и уосталом савремене теорије партиципације, лежи у томе што зависи од човјекове природе која је, како Бери истиче, “морализована” процесом демократског договарања и друштвене интеракције, те у случају опирања или незадовољавања нужних услова, не постоји заштита за појединца који се нађе у раскораку са колективним одлукама (Ибид., 363). Ипак неки модели, као што су марксистички или анархистички, те теорије делиберативне, партиципативне или радикалне демократије, инсистирају на значају улоге грађана у политичким процесима и децентрализованом систему доношења одлука. У том контексту Керол Пајтмен (Carol Pateman) нуди дефиницију дјелимичне и потпуне партиципације, гдје ову прву одређује као процес у коме једна или више заинтересованих страна (партије или појединци) утичу једни на друге приликом доношења одлука, али коначна моћ одлуке лежи у рукама само једне стране, док би потпуна партиципација подразумијевала процес гдје сваки појединачни члан у систему који доноси одлуке има једнаку моћ да детерминише исход одлучивања (Pateman, 1970: 70-71). Улогу појединца у процесу доношења одлука додатно појачава модел делиберативне демократије, заснован на комуникацији и слободној дискусији (договарање, преговарање, убјеђивање) међусобно једнаких грађана (Carpentier, 2011: 19). Како Хабермас наводи делиберативни модел више се интересује за епистемолошку функцију дискурса и преговарања него за рационални избор или политички етос, посредством којег грађани сарађују у процесу трагања за рјешењима политичких проблема (Habermas, 2007: 7). Према заговорницима овог облика демократије, јавност и транспарентност делиберативног процеса је загарантована и чини основ његове легитимности у којој сви учесници имају једнаку шансу за партиципацију, са претпоставком да ће на крају доћи до разумног исхода, који почива на очекивању да ће се мобилисати релевантне теме и захтјеви који ће бити подвргнути критичкој процјени, што би напослијетку довело, како Хабермас тврди, до рационалних “да” или “не” реакција (Ибид., 8). Аутори који претпостављају постојање демократског потенцијала који је покренуо “Арапско прољеће” уз помоћ информационо-комуникационих технологија, заснивају управо своје ставове на принципима делиберације која се десила у виртуелном окружењу. Ипак, незахвално је отворати питање колико је сазнајна вриједност дискурса битна за младе на Интернету било гдје у свијету и да ли је, без неког додатног политичког и манипулативног подстицаја, могуће покренути нове генерације на конкретну акцију искључиво базирану на њиховој претходној заједничкој сарадњи и разговору о спорним проблемима. Али како овај рад нема амбицију да улази у анализе различитих модела демократије, екскурс према политичкој теорији има искључиво намјеру да предочи комплексност самог појма грађан-

ске партиципације посебно ако се посматра кроз призму улоге Интернета и друштвених мрежа. У том смјеру неопходно је идентификовати одређене специфичности грађанске партиципације да бисмо напослијетку јасно уочили разлику овог појма са концептом интеракције на Интернету. Имајући намјеру да грађанску партиципацију стави у извјесне оквире, Карпентијер је навео неке карактеристике као нпр. да кључни елемент који се налази у суштини појма партиципације јесте моћ, односно питање дистрибуције моћи у друштву, било на микро или макро нивоу, сугеришући да је концепт партиципације условљен борбом за власт, чији је и сам дио (Carpentier, 2011: 24-26). Ипак, овај аутор закључује да партиципацију треба разликовати од појмова као што су приступ (или је можда нашем језик прихватљивији израз доступност) и интеракција, који се често интегришу у дефиниције о грађанском учешћу², јер активности као што су гледање телевизије, сурфање Интернетом, посјета позоришту, разговор са колегама, итд., не сматрају се нужно партиципацијом, посебно што ове активности искључују процесе одлучивања који се односе на расподјелу моћи у друштву, што је раније споменуто. На тај начин учешће у телевизијским дебатама или у дискусијама на друштвеним мрежама можемо посматрати као предуслове за могућу партиципацију, али ипак треба разликовати ове појмове (Ибид., 27-31). С друге стране Хабермас, досљедан властитом моделу демократије, примјећује “делиберативне елементе” у комуницирању посредством Интернета, сматрајући да су нове ИКТ реактивирале стварање јавности писача и читалаца “одоздо” и тиме потврдила “демократске врлине” онда када се посредством мреже подрива цензура ауторитарних режима у њиховим покушајима контроле и сузбијања јавног мњења, што се на крају рефлектује на глобалном нивоу у смјеру стварања бољег и демократичнијег друштва (Habermas, 2007: 10). Иако чувени социолог и филозоф овим *a priori* посматра кориснике Интернета као рационалне, одговорне и мислеће појединце који теже да створе друштво равноправних саговорника без икаквих ограничења искључиво на бази међусобне комуникације засноване на снази аргумената, заобилазећи ону већу групу који на Интернет искључиво долазе ради забаве, порнографије, упознавања, итд., предложио је интересантан закључак да “онлајн” дебате корисника Интернета и друштвених мрежа, у суштини не доводе до фрагментације масовне публике, него више теже стварању великог броја засебних тематских јавности (Ибид.). Другим ријечима и Хабермас се слаже да не можемо говорити о постојању јединствене јавне сфере на Интернету посредством које би се створио демократски потенцијал на глобалном нивоу. Појединци у виртуелном простору, који није ограничен границама националних држава, пажњу усмјеђавају према њима релевантним темама из којих могу да произађу тематске јавности у виду дискусионих група на друштвеним мрежама и сл., али и даље је тешко говорити о глобалном демократском потенцијалу таквих облика јавности, посебно што се корисници највише групишу према темама из својих

² Примјер је дефиниција Хенрија Џенкинса (2006) да се партиципација односи на социјалну и културну интеракцију која се збива око медија масовног комуницирања.

средина и иако имају слободу кретања по виртуелним магистралама широм планете, ипак се задржавају у оквирима властитих држава, а једно од разлога може бити и непознавање страних језика³. Затим, највећи број учесника само посматра дискусије али се не укључују у њихов ток, мања група активно дискутује, информише, обавјештава, дијели искуства и сл., док најмањи проценат њих на крају ступа у неки облик акције и тешко је доказати да је делиберација имала пресудну улогу за њихово проактивно одређење. С друге стране искуство из Египта и Туниса нам говори да су се у једној од тих тематских јавности, налазили заинтересовани појединци које је савремена литература означила као виновнике револуција, не разматрајући Карпентијереву поруку да између интеракције и партиципације на друштвеним мрежама не стоји знак једнакости.

Аутори и заговорници тезе о Интернету као најдемократичнијем медију са почетка деведестих година прошлог вијека, своје упориште за помало апологетско посматрање Интернета као супер силе ширења демократије, су пронашли у догађајима који су почели крајем 2010. године у Тунису, Египту, Либији, Јемену, Бахреину, Сирији, итд. познатијим као “Арапско прољеће”. Њихов коначни закључак је да друштвени медији и ИКТ омогућавају глобалним грађанима толико моћи да коначно могу да направе свијет по властитој мјери. Ова медиоцентрична теза не стоји утолико што се у потпуности занемарује друштвени контекст, а као контрааргумент тврдњи о улози друштвених мрежа и ИКТа у нпр. догађајима у Египту из јануара и фебруара 2011. године јесте чињеница да су милионе учесника протеста организовале различите организације, од исламиста, до анти-капиталиста, феминисткиња, анархиста, секулариста, итд. који су се окупили око политичких и правних спорова са државом по питањима полицијске бруталности, организовање слободних и демократских избора, слободе говора, корупције, високе незапослености, итд. Међу учесницима револуције је налазили су и сљедбеници пан-исламског, друштвен-политичког покрета “Муслиманска браћа” који су више од 80 година методом “bottom-up” политички дјеловали у правцу освајања власти и који су коначно искористили револуцију да преузму вођење Египта. Тешко је прихватити тезу да је тако јак друштвени покрет у арапском свијету политички зависео од броја корисника друштвених мрежа, могућности брзог слања порука, ширења материјала посредством Интернета, итд. Неоспорно је да су ИКТ и друштвене мреже помогле њиховим политичким циљевима и организовању младих на улицама, али само у виду канала комуникације, никако као узрочника или основног покретача револуције. Такође, спорно је и то да ли је “Арапским прољећем” извршена демократизација друштва у Египту или Тунису, што би био логичан закључак заговарача тезе да је Интернет сила која шири демократију, посебно што кас-

³ Према истраживањима Међународне телекомуникационе уније из 2010. године, само 15 процената свјетске популације познаје енглески језик, што наводи на закључак да је основна препрека развоја глобалне јавности у суштини међусобно неразумијевање корисника, што тренутно нове технологије не могу у потпуности да надокнаде (Извор: <http://www.itu.int/net/itunews/issues/2010/05/12.aspx>, посјећено 18.03.2013. године)

нији догађаји на каирском тргу Тахир нису ишли томе у прилог. Ипак, оно што је најчешће цитирано јесте да су наведени протести подстакнути коришћењем дигиталних технологија, посебно што су корисници овим обликом међусобне комуникације могли заобићи државну контролу и блокаду. Џејмс Каран, с друге стране, сумња у ову тезу истичући да арапски свијет није био толико развијен када је ријеч о коришћењу друштвених медија. Наводећи податак да је анализом тадашњих 52 милиона корисника Твитера пронађено да је само 0.027% идентификовало своје локације у Египту, Јемену или Тунису, или с друге стране да вриједност пенетрације Фејсбука у то вријеме није била велика у наведеним земљама, Каран констатује да нису социјалне мреже посебно заслужне за догађаје у Арапском свијету (Curran, 2012: 51-52). Ребека МекКинон (Rebecca MacKinnon) томе додаје да дигитални активисти који су учествовали у организацији револуција у нпр. Тунису и Египту нису “израсли” из Фејсбука или Твитера, него су почели још од 2000. године да граде мрежу присталица прије и настанка поменутих сервиса, правећи портале, блогове, интернет магацине, и сл. (MacKinnon, 2012: 78). Интересантно је да су у то вријеме земље као што су Саудијска Арабија или Уједињени Арапски Емирати имале много већи број корисника друштвених мрежа, али талас “фејсбук револуције” није дошао до њихових обала, што би се свакако могло узети као контра аргумент заговорницима тезе о значајној улози друштвених мрежа у “Арапском прољећу”. Много већи акценат треба ставити на чињеницу да је у Египту или Тунису неколико година прије револуција дошло до значајног јачања опозиције режима који су сматрани корумпираним и репресивним. Када се на ово све дода и бурна прошлост, висока стопа незапослености, лоши економски показатељи, губитак послова, раст цијена намирница, али и племенски конфликти и религијске недоречености, с правом Каран закључује да је улога дигиталних медија апсолутно била секундарна (Curran, 2012: 53). С друге стране, не треба отићи у крајност и у потпуности умањити улогу ИКТа у наведеним револуцијама, јер чињенице говоре да су владе у Тунису и Египту ометале, забрањивале или блокирале употребу друштвених мрежа и мобилне телефоније. Врхунац је био гашење комплетног Интернета у Египту 27. јануара 2011. године⁴, али многи аналитичари сматрају да је то већ било прекасно и да споменуте мјере ипак нису показале ефекте у правцу спречавања револуција. Улога савремених информационо-комуникационих технологија у арапским револуцијама огледала се у координисању и мобилисању грађанства током протеста, затим важну улогу су одиграли “грађани-новинари” који су снимали протесте својим мобилним уређајима и затим их слали посјећеним порталима или кућама као што је Ал Џазира и преко тога даље у свијет, добијајући на основу тога подршку широм планете, а посебно Запада. Џејмс Каран (Ибид.) на крају истиче да нове информационо-комуникационе технологије нису проузроковале револуције, али бисмо се могли сложити да су их свакако ојачале.

⁴ http://www.nytimes.com/2011/01/29/technology/internet/29cutoff.html?_r=0, посјећено 27.05.2013. године

Одбрана тезе о постојању “делиберативних елемената” у комуницирању између Интернет активиста у арапском свијету, које су претходиле револуцији, додатно је отежана и чињеницом да су у тамошњем невладином сектору постојале припреме за тзв. “ненасилну” смјену власти⁵. У свом дјелу “Од диктатуре до демократије” Џин Шарп предлаже методологију ненасилне борбе против диктатуре, што је постало обавезна литература за многе невладине организације и данас се оправдано сматра да су под Шарповим утицајем дјеловали активисти Отпора, али овај пут не у Србији, него у Египту 2011. године под именом организације Канвас⁶. У наведеном дјелу (1999), скенирајући тзв. “недемократске” политичке системе, аутор полази од неколико претпоставки: да су општи избори обично намјештени у таквим државама од стране власти, а њихови резултати фалсификовани или игнорисани, те да демократски избори нису прави пут за ослобађање од диктатуре; да насилна борба, побуна или тероризам не треба укључивати као могућност у смјени власти, јер доводи до неконтролисаних посљедица; и да државни удар у класичном смислу обично не даје жељене резултате. Према Шарпу тзв. “обојене револуције” које су се дешавале у протеклим деценијама представљају прави модел “ненасилне” борбе са врло добрим резултатима и да стратешки добро испланирана револуција, може да створи демократичнији, слободнији и праведнији политички систем. Ипак, овај аутор истиче да успјешно рушење диктатуре “ненасилном” борбом неће одмах довести до стварања савршеног новог политичког система, него ће и за то требати извјесно вријеме, што смо се увјерили на основу догађаја након арапских револуција.

Многи теоретичари посматрали су Интернет од самог почетка (његове популарности) као виртуелни дискурзивни простор и окупљалиште равноправних саговорника на глобалном нивоу, који ће својом дискусијом на бази аргумената остварити антички идеал демократије и тиме унаприједити друштво у цјелини. Ентузијазам произашао из овог идеалтипског поимања Интернета створио је плодно тле да се широм свијета “мрежа свих мрежа” промовише као најдемократичнији медијум у историји човјечанства и да се цивилизација поново сусреће са чувеном античком агором, само у електронској форми. Томе је погодовао настанак комуникације на Интернету у којој се многи обраћају многим (“many to many”), а гдје се вијести шире по методу “bottom-up” (одоздо према горе), што нити један медиј масовног комуницирања није раније могао да обезбиједи. Један од тих идеала које су остварене на мрежи је свакако слобода изражавања, гдје је најеклантантнији пример за то коришћење Интернета од стране екстремних организација које су на тај начин добиле “вјетар у леђа” у комуникацији са својим сљедбеницима, док су се раније морали на више или мање насилан начин борити за публицитет и промоцију властитих идеја и програма. Са растом популарности и додатних могућности комуници-

⁵ http://www.nytimes.com/2011/02/17/world/middleeast/17sharp.html?pagewanted=all&_r=1&, посјећено 31.05.2013. године

⁶ <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12522848>, посјећено 31.05.2013. године

рања, развијала се и политичка улога Интернета која се испољавала кроз промоцију веза између друштвених група, невладиних организација и политичких активиста широм свијета (Thussu, 2002:243). Ипак, све ово је недовољно да бисмо Интернет промовисали у систем посредством којег се могу пробудити пасивни грађани, који ће се заинтересовати, политички обликовати и усмјерити на проактивно дјеловање према “недемократском” политичком систему у којем се налазе. Прије ћемо прихватити релативизам Бернарда Берелсона кроз његов чувени закључак да неке врсте комуникације о неким темама, доведених до пажње неке врсте људи, под неким условима, изазивају неке врсте ефеката. Другим ријечима, тешко је публику на Интернету, чак и конкретне судионице или активисте, посматрати кроз застарјелу бихејвиористичку мантру да ће исти подстицај изазвати једнаке реакције код свих. Зато смо ближе Карпентијеровој дистинкцији да на Интернету можемо говорити о интеракцији, која у одређеним условима може погодвати развоју партиципације, али никако ставити знак једнакости између ова два појма. Анализирање “Арапског прољећа” кроз призму јачања партиципације посредством друштвених мрежа, доводи нас у већ споменуте дилеме, јер искључује много шири друштвено-политички контекст. Посебно је интересантно поставити питање свим заговорницима тезе да се на друштвеним мрежама родила револуција у арапском свијету, како да се иста није догодила у Уједињеним Арапским Емиратима или Саудијској Арабији које су технолошки напредније од Египта или Туниса, као и питање зашто је било потребно укључити литературу Цина Шарпа и искуство Отпора из Србије, ако је довољна само свијест о проблему која се шири посредством Интернета у оквирима тематске јавности, да би акција била у потпуности извјесна. На крају, последње питање би било да ли је партиципација која је подигнута посредством друштвених мрежа, која је резултовала “ненасилном” смјеном власти, на крају подстакла развој демократије нпр. у Египту или Либији? Склонији смо закључку да су и друштвене мреже и сва комуникација посредством нових информационо-комуникационих технологија биле подређене политичким процесима који се нису развијали у виртуелном окружењу, него су имале упориште у сплету друштвено-историјских околности који су на крају довеле Муслиманску браћу на власт.

Литература:

- Бери, Н. (2007): Увод у модерну политичку теорију, Београд: Службени гласник
- Carpentier, N. (2011): The concept of participation - If they have access and interact, do they really participate?, u: CM - Časopis za upravljanje komuniciranjem , broj 21, godina VI, FPN, Beograd; CDC, Novi Sad
- Curran, J (2012): “Reinterpreting the internet and Rethinking the internet”, in: Curran, J., Fenton, N., Freedman, D. Misunderstanding the Internet, London, New York: Routledge
- Habermas, J. (2007): “Politička komunikacija u medijskom društvu”, u CM - Časopis za upravljanje komuniciranjem , broj 5, godina II, FPN, Beograd; CDC, Novi Sad
- Jenkins, H. (2006): Convergence Culture - Where Old and New Media Collide, New York: New York University Press
- MacKinnon, R.(2012): Consent of the Networked - The Worldwide Struggle for Internet Freedom, Basic Books, New York
- Pateman, C. (1970): Participation and Democracy Theory, London: Cambridge University Press
- Thussu, K.D. (2002): International Communication - Continuity and Change, London: Arnold
- Taprial, V., Kanwar, P. (2012): Understanding Social Media, Ventus Publishing ApS, Frederiksberg, Denmark
- Šarp, Dž. (1999): Od diktature do demokratije, Beograd: Građanske inicijative